

ROUWBORDEN
IN DE KERK VAN
MIDWOLDE

ROUWBORDEN IN DE KERK VAN MIDWOLDE

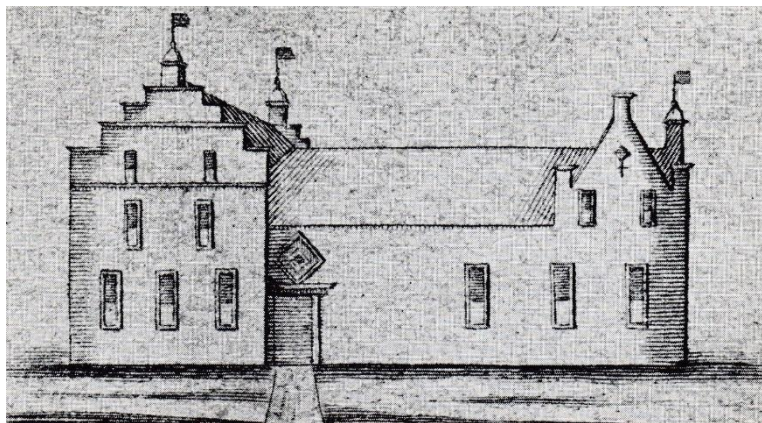
Het interieur van de kerk in Midwolde staat grotendeels in het teken van de bewoners van de nabijgelegen borg Nienoord, de families van Ewsum en Von Inn- und Kniphausen (later Van In en Kniphuisen). Naast het imposante grafmonument zijn er nog meer tekens van de aanwezigheid van de oorspronkelijke bewoners, zoals de vele rouwborden.

Wigbold van Ewsum kwam vanuit Ewsum (bij Middelstum) naar Midwolde en liet in 1525 de borg bouwen. De Van Ewsums werden vanaf toen steeds welvarender. De borg kwam in handen van de Oost-Friese familie Von Inn- und Kniphausen nadat Anna, de laatst levende telg uit het geslacht Van Ewsum, trouwde met Carel Hieronymus von Inn- und Kniphausen. Gezien de sterke band tussen de kerk in Midwolde en de daar heersende familie is de plaatsing van de rouwborden in de kerk vanzelfsprekend, evenals de plaatsing van het grafmonument voor Anna's overleden echtgenoot in het koor van deze kerk. Behalve Anna's eigen rouwbord, dat van haar vader Willem en haar grootvader Caspar, hangen er ook de rouwborden van haar beide echtgenoten, haar zoon en diens echtgenote, één kleindochter én haar enige achterkleinzoon, evenals die van een nazaat van haar halfbroer.

GESCHIEDENIS

Rouwborden zijn vermoedelijk ontstaan uit de wapenschilden die gewoonlijk bij de dood van een edelman werden mee gedragen in de rouwstoet en vervolgens boven of bij het graf werden opgehangen en daar bleven hangen totdat de grafsteen klaar was. Het oudste rouwbord dat genoemd wordt in Nederland, stamt uit 1339; het is het rouwbord van Wolterus van Bloemensteijn die op 23 februari 1339 overleed. Later in de tijd werd, volgens overlevering, een rouwbord boven de hoofdingang van slot of borg opgehangen voor de duur van de rouwperiode. Daarna verkaste het bord naar de kerk ter blijvende herinnering aan de overledene. In de 18e eeuw werd zo'n bord soms vervangen door een groter en duurder rouwbord.

Het gebruik om rouwborden op te hangen nam gigantische vormen aan. Er zijn gevallen bekend van honderden borden in een en dezelfde kerk. In de Sint Lievensmonsterkerk te Zierikzee, om maar een van de vele voorbeelden te noemen, hingen er aan het eind van de achttiende eeuw maar liefst 452 rouwborden. De oudste rouwborden, zoals die van Caspar van Ewsum, waren klein, sober en vierkant. Ze werden aan de

De borg Holwinde nabij Usquert met een rouwbord boven de deur, afgebeeld op de kaart van de gebroeders Coenders (ca. 1678)

punt opgehangen en zo kregen ze een ruitvorm. Ze bevatten weinig meer dan een naam, een wapen en het (Latijnse) woord **OBIIT** (gestorven) in combinatie met een jaartal, meestal in Romeinse cijfers geschreven. Het woord **NATUS** (gebooren) staat niet vaak op deze borden. Later werden de borden groter en kregen de vorm van een aedicula (Grieks tempeltje): met architraaf, fronton en zuilen aan de zijkant. Voor deze borden wordt ook wel de term 'rouwkassen' gebruikt. De panelen zijn meestal zwart met daarop in kleur de wapens van de gestorvenen. Later werden ook de wapens van voor-

ouders, de zgn. kwartierwapens, opgenomen. De tekst op de borden is vaak in goud aangebracht.

Vanaf de 17e eeuw werd de heraldiek rijker en op rouwborden uit de 18e eeuw kwamen daar ook nog symbolen van de dood, de vergankelijkheid en de eeuwigheid bij: schedels, vleermuisvleugels, knekels, al dan niet gevleugelde zandlopers, zeisen en omgekeerde toortsen. Dit alles ter illustratie van ons verscheiden van het aardse. Het bood de kerkganger 'leringhe ende vermaeck' tijdens al te lange preken.

In de 18e eeuw waren de borden ook letterlijk aan de dood te koppelen; door gebrekkig onderhoud konden deze, al eeuwen hangende, loodzware borden spontaan naar beneden vallen en de nodige schade aan lijf en leden van aanwezige kerkgangers aanrichten. Niet iedereen was even gelukkig met deze borden: Constantijn Huygens sprak van 'redenloze ijdelheid binnen kerckmuren'. Voor de kerken was het echter een

lucratieve handel; de kosten voor het maken en plaatsen van een fraai rouwbord konden flink oplopen, tot bedragen van maar liefst 175 Carolusgulden.

Anders dan op moderne grafstenen gebruikelijk werden de borden zelden van Bijbelteksten voorzien. Was het rouwbord van de generatie die de Republiek der Nederlanden had gesticht nog sober van vorm en beschildering, hun rijk geworden nageslacht koos voor steeds grotere en kostbaarder vormgegeven rouwborden. De wapens van voorouders en bijbehorende heraldische rangkronen, royaal opgetuigd met beeldhouwwerk en verguldsel, dienden dan als uithangbord voor de eigen voortreffelijkheid. In het geval deze rijk geworden kooplieden en regenten niet behoorden tot de oude, tot het dragen van wapens gerechtigde families, werden hun voorouders achteraf nog met een fraai ogend wapenschild opgetuigd, soms met 'geleende' wapendieren van gelijknamige families. Zeker als het de familie voordeel opleverde.

Er zijn geen grote verschillen tussen de rouwborden van mannelijke en vrouwelijke overledenen aan te wijzen. Vaak, maar niet altijd, gebruikte een vrouw een ruitvormig of ovaal wapenschild (ook vrouwenwapen genoemd). Kenmerkend voor een weduwe was het gebruik van een cordelière, door Pathuis een 'liefdesknoop' genoemd: een van kunstige knopen voorzien koord dat rond een wapenschild werd gelegd, een vrouwelijk heraldisch symbool. De traditie van de cordelière stamt uit de late middeleeuwen.

Ten tijde van de Franse Revolutie, toen in Nederland de Bataafse Republiek werd uitgeroepen, werden alle rouwborden, indachtig het devies 'Liberté, Égalité, Fraternité', uit de kerken verwijderd. De meeste borden werden verbrand of anderszins vernietigd. Nadat het politieke klimaat was veranderd werden sommige overgebleven borden weer in de kerken opgehangen, zie de tien borden in de kerk van Midwolde. In 1829, toen het begraven in kerkgebouwen uit hygiënische overwegingen werd verboden, kwam er een einde aan het vervaardigen van rouwborden.

DE ROUWBORDEN IN CHRONOLOGISCHE VOLGORDE

1. Caspar van Ewsum (1564-1639)

Biografie: *Caspar is de zoon van Wigbold van Ewsum, de oprichter van borg Nienoord. Het lukt de familie aanvankelijk niet Nienoord in bezit te houden, daarin slaagt Caspar pas in 1607. Hij wordt in dat jaar heer van Nienoord. Caspar is militair actief: in 1591 verovert hij Delfzijl en is bevelhebber in Coevorden. Hij vecht mee tegen de Spanjaarden en weerstaat de verleidingen van de Spaanse stadhouder Francisco Verdugo, die probeert Caspar naar Spaanse zijde te laten overlopen. Hierdoor gaat Caspar de geschiedenis*

Rouwbord van Caspar van Ewsum

in als iemand die 'meede zijn arm leende tot bevrijding des vaderlands'. Deze daden leveren hem een persoonlijke vriendschap op met de stadhouders Maurits en Willem Lodewijk. Vriendschappen die Caspar belangrijke functies opleveren; zo is hij onder andere drost van Drenthe en gouverneur van Coevorden én van een verschansing in Groningen. Als bestuurder is hij geliefd; als hij zich wil terugtrekken, wordt hem dit geweigerd. In 1600 trouwt hij Anna van der Does, de dochter van een Leidse verzetsstrijder en burgemeester. Ze krijgen drie zoons, waarvan twee officier in dienst van de Staten zijn. De middelste, Willem, volgt zijn vader op als heer van Nienoord.

Rouwbord: Eenvoudig, ruitvormig bord met bovenin de datum van overlijden '1639' en onderin de initialen 'C.V.E.'. Daarbij een wapen en versieringen. De linkerhelft van het wapen is rood, de rechterhelft is geel met een horizontaal

blauw vlak in het midden. Boven het wapen is een rode zwaan met één blauw-gele vleugel te zien.

2. Willem van Ewsum (1601-1643)

Biografie: *Willem is een zoon van Caspar van Ewsum en Anna van der Does. Hij volgt zijn vader op als heer van Nienoord te Leek/Midwolde. Willem maakt carrière in de lokale politiek en is onder andere medegecommitteerde ter Vergadering van de Heeren Staten van Friesland. In 1638 trouwt hij Margaretha Beata von Freydagh, waarmee hij één dochter krijgt: Anna. Hij overlijdt in 1643 te Utrecht.*

Rouwbord: Dit bord werd teruggevonden in de herenbank in de kerk.

Eenvoudig, ruitvormig bord met onderin de initialen 'W.V.E' en daaronder het jaartal '1643'. Daarbij een wapen en versieringen. De linkerhelft van het wapen is rood, de rechterhelft is geel met een blauw vlak in het midden. Boven het wapen zit een rode zwaan, waarvan een vleugel is uitgevoerd in de kleur geel met daarop een blauwe baan.

Rouwbord van Willem van Ewsum

3. Carel Hieronymus von Inn- und Kniphausen (1632-1664)

Biografie: *Carel is de jongere broer van Rudolph Wilhelm von Inn- und Kniphausen en trouwt diens stiefdochter Anna van Ewsum. Hij wordt geboren in 1632 op de Lütetburg in Ostfriesland en trouwt met Anna in 1657 op 24 jarige leeftijd. Carel is zeer vermogend, heeft zitting in de landdag van de Ommelanden en is lid van de Staten van Groningen. Ook is hij afgevaardigde 'voor Stad en Lande' in de Staten Generaal.*

Rouwbord: Tussen wapens: 'C.H.V.V.I.E.K', onderaan: 'NATUS. M.DC.XXXII DEN 28 OCTOBER DENATUS. M.DC.LXIV DEN 31 IULY.' In het midden een groot wapen, met aan beide zijden rijen van twee wapens er naast. Op het hoofdwapen zijn zwarte leeuwen (Kniphuisen) en zwarte draken (Uplewerd) te zien, met een klein wapen van een zwarte leeuw (Kniphuisen); dit is het Kniphuisen-Uplewerdwapen van de familie.

Rouwbord van Carel Hieronymus von Inn- und Kniphausen

4. Georg Wilhelm von Inn- und Kniphausen, (1635-1709)

Biografie: *Georg Wilhelm wordt in 1635 geboren in Altenach en is een jonger achterneefje van Rudolph Wilhelm en Carel Hieronymus von Inn- und Kniphausen. In 1665 trouwt hij de weduwe van Carel, Anna van Ewsum. Omdat Anna het enige kind is van Willem van Ewsum en Anna van der Does, stopt deze familielijn Van Ewsum. In 1669 krijgen Anna en Georg Wilhem een zoon, Karel Ferdinand. De familie von Inn- und Kniphausen behoort tot de voornaamste in de Groninger Ommelanden. Hun status rijst als Wilhelm in 1694 in de gravenstand wordt verheven door de Duitse keizer. De bul waarin deze verheffing is vastgelegd, bevindt zich in de Groninger Archieven. Georg Willem laat in zijn testament vastleggen dat Nienoord alleen geërfd kan worden door een zoon of dochter die getrouwd is met een van Inn- und Kniphausen.*

Rouwbord: Onderaan rouwbord in cartouche: 'OBYT ANNO.M.D.C.C.IX.V.

SEPTEMB'. Twee bruine leeuwen houden het wapen vast, waarop twee zwarte leeuwen (Kniphuisen) en twee gouden kruizen met gouden blokjes (Elteren) staan, met in het hartschild een zwarte draak (Uplewert), twee rode adelaars (Nienoord), een zilveren ridder te paard (Vredewold) en in het midden een zwart leeuwte.

Rouwbord van Georg Wilhelm von Inn- und Kniphausen

5. Anna van Ewsum (1640-1714)

Biografie: *Anna van Ewsum wordt in 1640 geboren als enig kind van de lokale edellieden Willem van Ewsum en Margaretha Beata von Freytagh zu Gödens. Na het overlijden van haar vader in 1643 hertrouwt Margaretha met Rudolph Wilhelm von Inn- und Kniphausen. In zijn familie wordt de huwelijkskandidaat voor Anna gevonden: Rudolphs' jongere broer Carel Hieronymus von Inn- und Kniphausen. Anna trouwt hem in 1657 op 17-jarige leeftijd. Carel overlijdt zeven jaar later en laat Anna kinderloos achter. Anna laat voor hem een groots grafmonument maken door de, van oorsprong Vlaamse beeldhouwer Rombout Verhulst. Verbazingwekkend omdat Carel enorme schulden heeft achtergelaten. In 1665 trouwt ze opnieuw een telg uit de familie Von Inn- und Kniphausen, namelijk Georg Wilhelm, een jongere achterneef van haar overleden echtgenoot. Het gaat Georg en Anna goed: schulden worden afgelost, de borg Nienoord en bijbehorende tuinen worden verbouwd en verfraaid, én ze krijgen samen drie zonen: Georg Willem, Carel Willem en Carel Ferdinand. De eerste twee overlijden jong. In 1709 overlijdt Georg Wilhelm; de linker putto in het grafmonument wordt op enig moment vervangen door een (al bestaand) beeld van hem. Anna overlijdt op 74-jarige leeftijd. Zij heeft naast beide echtgenoten ook twee van haar drie kinderen overleefd.*

Rouwbord: Zeer rijk versierd; een ovale vorm met het wapen van de families Ewsum (voor de kijker rechts) en von Inn- und Kniphausen (links). Rondom de ovaal zit een cordelière geknoopt, hetgeen haar status van weduwe aangeeft. Er staat geen tekst op het rouwbord. Links en rechts wordt het wapen geflankeerd door twee putti. Onderin zien we palmtakken en een lauwerkrans: deze staan respectievelijk voor overwinning (op de dood), vrede en roem. Het zijn beiden tekenen van eerbetoon aan de overledene.

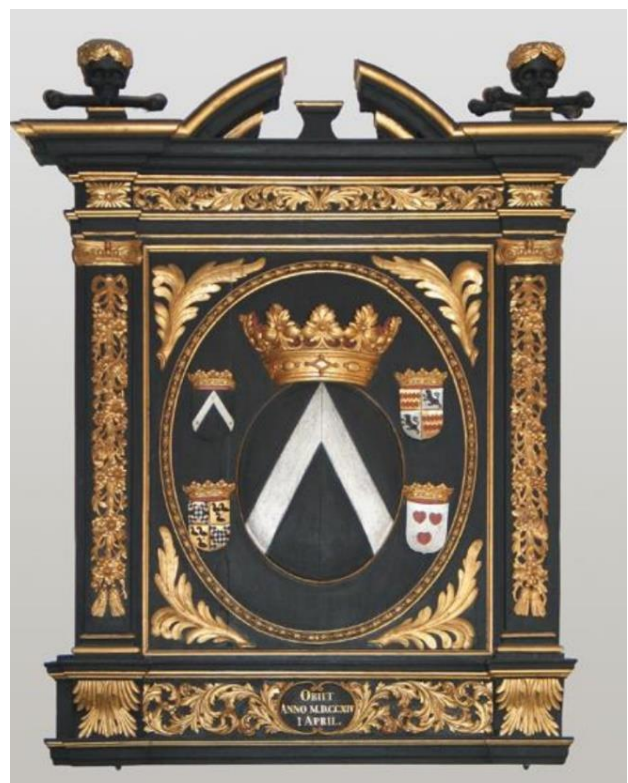

Rouwbord van Anna van Ewsum

6. Françoise Zoete de Laecke van Villiers (1674-1714)

Biografie: *Françoise Zoete de Laecke van Villiers* groeit op in Den Haag en Noordwijk als dochter uit een vooraanstaande en aanzienlijke Nederlandse familie die belangrijke functies in het land vervult. Ze trouwt Carel Ferdinand en samen krijgen ze zeven kinderen, waaronder Josina Geertruida.

Rouwbord: Onderaan het rouwbord, in een cartouche van palmtakken: 'OBIIT ANNO M.D.C.C.XIV 1 APRIL.' Het wapen zelf is ovaal van vorm.

Rouwbord van Françoise Zoete de Laecke van Villiers

7. Carel Ferdinand von Inn- und Kniphausen, (1669-1717)

Biografie: Karel Ferdinand, enig kind uit het huwelijk van Anna van Ewsum en Georg Wilhelm von Inn- und Kniphausen dat volwassen werd, is politiek zeer actief, zowel op regionaal als nationaal niveau. In de Ommelanden is hij een belangrijke persoon in de kwestie van het stadhouderschap: zijn stem kan doorslaggevend zijn in het aanvaarden van een nieuwe stadhouder en bepaalt daarmee dan ook de voorwaarden onder welke deze wordt gekozen. Carel Ferdinand verblijft vaak in Den Haag en neemt onder andere deel aan de onderhandelingen in Utrecht om de Spaanse successieoorlog (1702-1713) tot een einde te brengen. Carel Ferdinand is slechts vier jaar heer van Nienoord en sterft als tweede en laatste graaf van de Nederlandse tak.

Rouwbord: Onder het wapen staat de tekst:

'OBIIT ANNO M.D.C.C.XVII XXVIII DECEMBER'. Het Kniphausen-Elteren wapen staat erop: zwarte leeuwen (Kniphausen) en gouden kruisen met gouden blokjes (Elteren). In het hartschild is twee keer een rode adelaar (Nienoord) te zien, een zwarte draak (Uplewert) en een zilveren ridder (Vredewold), met in het hart weer een zwart leeuwje

Rouwbord van Carel Ferdinand von Inn- und Kniphausen

8. Josina Geertruida von Inn- und Kniphausen, (1696-1729)

Biografie: Josina Geertruida is de dochter van Carel Ferdinand, en kleindochter van Ewsum. Als haar vader haar oudste zus onderft, komt de borg Nienoord toe aan Josina en haar pasgeboren neefje Johan Carel Ferdinand. In 1728 trouwt ze Haro Caspar, een telg uit de andere tak van Von Inn- und Kniphausen. Zij overlijdt na slechts een jaar huwelijk.

Rouwbord: Vrij eenvoudig rouwbord: zwart met ovaal wapen.

Tekst onderaan: **'OBIIT 17 MEY 1729'**. Het wapen is ovaal van vorm en toont beide Kniphausenwapens.

Rouwbord van Josina Geertruida von Inn- und Kniphausen

9. Johan Carel Ferdinand von Inn- und Kniphausen (van Asinga), (1717-1737)

Biografie: Johan Carel Ferdinand is de kleinzoon van Carel Ferdinand en daarmee de achterkleinzoon van Anna van Ewsum. Als baby van slechts enkele weken oud is hij door erfrecht al de heer van meerdere borgen in de Groninger Ommelanden, waaronder Nienoord. Het vruchtgebruik hiervan moet hij delen met zijn tante Josina Geertruida. En vanwege zijn zeer jonge leeftijd hebben anderen tijdelijk het bestuur over andere zaken.

Rouwbord: Boven: 'AESTATIS SUAE XX',
Onder: 'OBIIT MDCCXXXVII DEN 10 FEB.' Het rouwbord heeft, mogelijk bij een restauratie, als hartschild een zwarte leeuw op goud gekregen, terwijl dat een zilveren leeuw op half groen en zwart had moeten zijn (Manninga), omdat zijn vader uit de Kniphausen-Uplewerdfamilielij komt. Misschien is ooit voor een neutraal Kniphausenwapen gekozen, omdat zijn moeder uit de andere Kniphausenlijn (Elteren) afkomstig is. Op het hoofdwapen (Kniphausen-Uplewert) staan twee leeuwen en twee draken.

Rouwbord van Johan Carel Ferdinand von Inn- und Kniphausen

10. Willem van In en Kniphuisen (1700-1768)

Biografie: Willem is een telg uit de familie von Inn- und Kniphausen die de Asingaborg te Ulrum in haar bezit heeft. Hij is een kleinzoon van Haro Caspar von Inn- und Kniphausen, de halfbroer van Anna van

Ewsum. Na de vele sterfgevallen in het begin van de achttiende eeuw ontstaan er geschillen over het bezit van de borg. Willem zelf wordt heer van Nienoord nadat zijn neefje Johan Carel Ferdinand in 1737 sterft. In 1750 trouwt hij Susanna Johanna Alberda, een huwelijk dat kinderloos blijft. Willem overlijdt in 1768.

Rouwbord: 'OBIIT 17 MAART 1768. DE HOOGH WEL GEBOOREN HEER WILLEM BARON VAN IN EN KNIPHUISEN. HEER VAN DE NYENOORTH EN DES LANDS VREDEWOLD EENUM EN AEIKEMA MEDEGEDEPUTEERDE STAAT VAN DE PROVINCIE VAN GRONINGEN EN OMMELANDEN. GRIET MAN VAN NYESLOTTER ZYLVEST & & AETATIS SUAE 67 11 MAAND 17 DAGEN'.

Rouwbord van Willem van In en Kniphuisen

“NB. Bij het laatste rouwbord is sprake van ‘kwartier-vervalsing’: zowel aan Willems moederskant als vaderskant kloppen niet alle namen. Dit had onder meer te maken met het verdoezelen van het feit dat Anna van Hulten, Willems overgrootmoeder aan moederskant, van niet-adellijke komaf was. Twee leeuwen houden het Kniphuisen-Uplewert wapen vast, met daarop in het hart het groen-zwarte wapen met een zilveren leeuw (Manninga).”

Bronnen

- Pathuis, A. en Formsma, W.J. e.a.: De Ommelander Borgen en Steenhuizen. 1987.
- Pathuis, A.: Rouwborden in Ommelander kerken, uitgave SOGK.
- Bruggeman, M.: Nassau en de macht van Oranje: de strijd van de Friese Nassaus voor erkenning van hun rechten, 1702-1747. 2007.
- Hartgerink-Koomans, M.: Het geslacht Ewsum. Geschiedenis van een jonkers-familie uit de Ommelanden in de 15e en 16e eeuw. 1938.
- Schie, W. van: Anna van Ewsum. Haar afkomst, haar leven, haar wereld. Tweede, herziene druk, 2017.
- Voskuilen, A.W.: Van rouw en redenloze ijdelheid.

<http://www.annavanewsum.nl/>

<http://www.archieven.nl>

<http://www.marnegebied.nl>

<http://www.biografischportaal.nl>

<http://www.greetsgenealogie.nl>

<http://www.historici.nl>